

บทบาทของพระภิกษุที่มีต่อชุมชนในอดีตก

พระภิกษุในพระพุทธศาสนา โดยหลักการแล้ว มีหน้าที่ที่จะต้องกระทำเพื่อประโยชน์สุขของมวลชน พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศหลักการนี้แก่พระภิกษุซึ่งเป็นสาวกรุ่นแรก นับแต่ทรงเริ่มประกาศศาสนาว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย" สำหรับในส่วนพระองค์เอง ก็ได้ทรงบำเพ็ญพรตจริยาเป็นแบบอย่างเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์ได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์จนสำเร็จพุทธภาวะแล้ว ก็ทรงหวนกลับมาสั่งสอนประชาชนให้รู้จักหลักธรรม ทรงเกี่ยวข้องกับชนทุกชั้นนับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงไป โดยชักนำคนเหล่านั้นในทางคุณธรรม เพื่อการพ้นทุกข์และประสบความสุขอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ แม้ภายหลังที่ได้ทรงปรินิพพานแล้ว พระภิกษุผู้สืบพระศาสนา ก็ยังคงยึดถือพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เป็นหลักสืบต่อมา ความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุและประชาชนก็ยังคงเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น เพราะคำสั่งสอนทั้งในฝ่ายพระธรรมและพระวินัย ได้กำหนดให้ชีวิตของพระภิกษุเกี่ยวเนื่องและผูกพันอยู่กับสังคมของศฤงคารโดยพื้นฐาน และพระภิกษุก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามหลักธรรมวินัย เพื่อประโยชน์สุขแก่สังคม เรื่อยมานับแต่อดีตครั้งพุทธกาลจนตรามเท่าปัจจุบัน

หน้าที่โดยหลักธรรมและความผูกพันกับสังคมของพระภิกษุ

รูปแบบความสัมพันธ์ภายในสังคมของพระภิกษุ อาจแยกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์ ระหว่างพระภิกษุด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ใน

พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทยฉบับสยามรัฐ, เล่มที่ ๔ ข้อ ๓๒ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕.

สังคมส่วนรวม ระหว่างพระภิกษุกับคฤหัสถ์

๑. ความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์ เห็นได้จากบทบัญญัติต่าง ๆ ในวินัยของพระภิกษุที่กำหนดให้มีการอยู่รวมกันเป็นวัดหรือสำนักสงฆ์ การกำหนดเขตสีมา อุโบสถ การเข้าพรรษา การกรวดจตุรพิธ พุทธบัญญัติที่ให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่าสังฆกรรม เช่น การอุปสมบท การระงับอธิกรณ์ ฯลฯ ตลอดจนข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ภายในคณะสงฆ์ มีการเคารพกันตามอาวุโส เป็นต้น

๒. ความสัมพันธ์กับสังคมคฤหัสถ์ พระภิกษุถูกกำหนดให้ฝากชีวิตความเป็นอยู่ไว้กับคฤหัสถ์ตามข้อวินัย ทั้งนี้เพราะพระภิกษุคือผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง จนต้องละเว้นความสุขและสะดวกสบายในการครองเรือน ทำให้คฤหัสถ์เห็นว่าบุคคลเหล่านี้เป็นผู้เสียสละมาก น่าเคารพยกย่องสรรเสริญ จึงช่วยเหลือท่านให้ไปปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ด้วยการถวายอาหาร และปัจจัยต่าง ๆ อันจำเป็นในการดำรงชีพ ส่วนพระภิกษุก็ตอบแทนคฤหัสถ์ ด้วยการแสดงความเมตตากรุณา โดยนำเอาหลักธรรมที่เล่าเรียนปฏิบัติอยู่นั้นมาเผยแพร่อบรมสั่งสอน จนเป็นหลักว่าพระภิกษุอาศัยคฤหัสถ์ในด้านอาภิสทาน คือ ปัจจัย ๘ คฤหัสถ์ก็ได้อาศัยพระภิกษุในด้านธรรมทาน คือการสั่งสอนธรรม อันเป็นการอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อนำไปสู่การสิ้นทุกข์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

โดยเหตุที่พระภิกษุมีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างแนบแน่นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงกำหนดหน้าที่ที่พระภิกษุพึงมีต่อสังคมไว้เป็น ๒ ด้าน คือ หน้าที่สำหรับตนเอง

๑. สยามสมาคมและพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย, บันทึกการสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน (พระนคร: ศิวพร, ๒๕๑๓), หน้า ๘.

๒. พระราชวรมณี, ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม (กรุงเทพมหานคร: ศึกปิตสยาม ๒๕๒๓), หน้า ๑๒ - ๑๘.

และหน้าที่สำหรับผู้อื่น ซึ่งหมายถึงคฤหัสถ์โดยทั่วไป กล่าวคือ

๑. หน้าที่สำหรับตนเอง พระภิกษุมีหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติ คือ ศึกษาพระธรรมให้รู้และเข้าใจคำสอนจนบรรลุผลสำเร็จเป็นขั้น ๆ ตามระดับความสามารถของตน เพื่อให้สามารถปฏิบัติได้ถูกต้องและสามารถแนะนำผู้อื่นต่อไปได้ด้วย ส่วนการปฏิบัติก็คือการประพฤติตามหลักธรรม เพื่อความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์และเพื่อสืบพระศาสนาต่อไป พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้พระภิกษุทำหน้าที่นี้โดยเร็ว และด้วยความไม่ประมาท ดังที่ได้ทรงตรัสว่า

...อนึ่ง เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของตน ควรแท้ที่เดียว ที่จะทำประโยชน์นั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของผู้อื่น ก็ควรแท้ที่เดียวที่จะทำประโยชน์นั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท หรือเมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย ก็ควรแท้ที่เดียว ที่จะทำประโยชน์ทั้งสองฝ่ายนั้นให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท

๒. หน้าที่สำหรับผู้อื่น ได้แก่หน้าที่ที่พระภิกษุพึงกระทำเพื่อประโยชน์ของสังคม ซึ่งอาจจำแนกได้เป็น ๓ ด้านใหญ่ ๆ คือ การให้การศึกษา การเผยแผ่และการสงเคราะห์

ก. การให้การศึกษา คือ การอบรมสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี ตามหลักศีลธรรมจรรยา ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า

๑ สยามสมาคมและพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย, บันทึกการสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน, หน้า ๖๐.

๒ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๓ ข้อ ๖๘, หน้า ๑๓๗.

กฎอรรถกถาบทบรรพชา สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตรที่บำรุงโดยสถาน ๕
คือ

๑. ควบคุมกายกรรมประกอบถวายเมตตา
๒. ควบคุมวจีกรรมประกอบถวายเมตตา
๓. ควบคุมโมกขกรรมประกอบถวายเมตตา
๔. ควบคุมไมตรีประตูปาน (ยินดีต้อนรับ)
๕. ควบคุมจัดหาอาวาสทานถวาย

กฎอรรถกถาบทบรรพชา สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตรที่บำรุงโดยสถาน ๕ อย่างนี้
แล้ว ยอมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยสถาน ๖ คือ

๑. สอนให้ละเว้นจากความชั่ว
๒. สอนให้ดำรงตนอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์หาผู้นำใจอันงาม
๔. สอนสิ่งที่ยังไม่เคยสันทัดเลาเรียน
๕. ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจน ในสิ่งที่โศกสันทัดเลาเรียนแล้ว
๖. บอกทางสวรรค์ให้ (แนะนำวิถีครองชีวิตให้ได้รับผลดี และความสุข)

ข. การเผยแผ่ คือ การช่วยให้มีการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาแผ่ออกไปในสังคมอย่างกว้างขวาง เมื่อพระพุทธศาสนาประดิษฐานในชมพูทวีประยะแรก พระพุทธเจ้าได้ทรงส่งพระสาวกออกเผยแผ่พระศาสนาตามที่ต่าง ๆ โดยทรงแนะนำธรรมที่จะนำไปประกาศรวม ๓ ข้อ คือ "การไม่ทำความชั่ว การบำเพ็ญความดี และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์"^๒ และได้ทรงวางวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านการปฏิบัติตนของพระภิกษุต่อประชาชน โดยได้ทรงสั่งสอนพระภิกษุผู้เป็นสาวกว่า

พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๒๐๔, หน้า ๒๐๕.

^๒ กิตติคุณโตภิกขุ, ปาฐกถาธรรมของกิตติคุณโตภิกขุ เรื่อง ประชาชนกับความรับผิดชอบของนักประชาสัมพันธ์ เครื่องหมายของสติ (พระนคร: โรงพิมพ์กุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๒. (องค์การคำของกุรุสภา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางวรรณ จันทร์มิล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๔)

พระภิกษุจะต้องถือหลักการอดทน ส้ารวมอยู่ในศีล ไม่ก่อศัตรูด้วยการคอนแอะ เบียดเบียน หรือก้าวร้าวต่อผู้อื่นและต้องบำเพ็ญสมาธิให้จิตมั่นไม่หวั่นไหว ซึ่งจากแผนการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่วางไว้อย่างรัดกุมนี้เองจึงปรากฏว่า พระภิกษุสามารถเผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างไคผล โดยการประพาศิตนอย่างเคร่งครัดจนเป็นที่เลื่อมใสแก่ผู้ที่ได้พบเห็น และสามารถชักจูงให้ประชาชนเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนตามหลักของพระพุทธศาสนา เจริญรอยตามแนวปฏิบัติของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง

ค. การสงเคราะห์ คือ การให้ความอนุเคราะห์แก่ประชาชนด้วยความบริสุทธิ์ใจ เพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่สังคม โดยสงเคราะห์ทั้งทางจิตใจเป็นหลัก คือ การอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรยาอันดีงาม เพื่อให้ประชาชนดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุข ส่วนการสงเคราะห์ทางวัตถุ พระภิกษุก็กระทำได้โดยทางอ้อม เช่น การแนะนำชักจูงผู้อื่นให้กระทำ หรือนำสิ่งหรือบริการที่ได้รับจากผู้อื่นมาเฉลี่ยแบ่งปันให้เกิดประโยชน์กว้างขวางออกไป หน้าที่ของพระภิกษุในเรื่องนี้ ปรากฏอยู่ทั่วไปในคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น พุทธพจน์ที่ทรงกล่าวไว้ว่า

คุกรภิกษุ บุคคลผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญามากในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เมื่อคิดยอมคิดเพื่อเกื้อกูลตนเอง เกื้อกูลแก่ผู้อื่น เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น และเกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งหมดที่เกี่ยว คุกรภิกษุ บุคคลชื่อว่าบัณฑิตมีปัญญามากควยเหตุขางนี้แล^๑

นอกจากนี้ ยังมีคำสอนในเรื่องสังคหวัตถุ อันเป็นธรรมที่สอนให้คนผูกพันน้ำใจซึ่งกันและกัน ด้วยการปฏิบัติกิจอันเป็นประโยชน์เพื่อช่วยเหลือแก่หมู่คณะ คือ

คุกรภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุมี ๔ ประการดังนี้แล การแบ่งปัน ๑ กล่าวถ้อยเป็นที่รัก ๑ การประพาศิตนประโยชน์แก่เขา ๑ การวางตนเหมาะสมในธรรมทั้งหลายในคนนั้น ๆ ตามควร ๑ เหล่านี้แลเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ ควบ

^๑ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๑ ข้อ ๑๔๖, หน้า ๒๔๓.

คุณสังคมไว้ในโลก เป็นเหมือนสลักเพลลา ความทุกข์ที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น

การที่พระภิกษุเห็นความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ดังกล่าวเพื่อประโยชน์ของสังคมนั้น อาจกล่าวได้ว่า เกิดจากมูลเหตุสำคัญอย่างน้อย ๓ ประการ คือ^๒

๑. การดำรงชีวิตของพระภิกษุ ต้องอาศัยปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย
๒. สภาวะและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม ย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรมของพระภิกษุโดยตรง
๓. ในแง่คุณธรรม พระภิกษุมีหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ โดยเมตตาและกรุณาธรรมของตนอยู่แล้ว

กล่าวคือ โดยเหตุที่พระภิกษุถูกกำหนดให้ต้องฝากชีวิตความเป็นอยู่ไว้กับคฤหัสถ์ เริ่มตั้งแต่อาหาร ซึ่งพระภิกษุเป็นอยู่ด้วยการบิณฑบาต ตลอดถึงปัจจัย ๔ อย่างอื่น ๆ เพื่อการดำรงชีวิต พระภิกษุจึงมีพันธะทางจิตใจที่จะต้องสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบที่มีต่อบุคคลเหล่านี้ ดังพุทธพจน์ที่ทรงสัพเพตปิณฑกเถนพระภิกษุว่า "บรรพชิตพึงพิจารณาเนือง ๆ ว่า ความเป็นอยู่ของเราเนืองด้วยผู้อื่น ... วันคืนล่วง ๆ ไป บัดนี้เราทำอะไรอยู่"^๓ และพุทธพจน์อื่น ๆ อีก เช่น

ภิกษุทั้งหลาย พรานหมันและคฤหบดีทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาณปัจจัยเกดชบรวิหาร

^๑ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๑ ข้อ ๓๒, หน้า ๘๖.

^๒ สยามสมาคมและพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย, บันทึกการสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน, หน้า ๑๒.

^๓ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๔ ข้อ ๔๘, หน้า ๘๒.

แม่เธอทั้งหลาย ก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พร้าหมณและคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเมืองคน งามในทามกลาง งามในที่สุด จงประกาศแบบการครองชีวิตอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พร้าหมณและคฤหบดีเหล่านั้นเถิด

ภิกษุทั้งหลาย คฤหบดีและบรรพชิตทั้งหลาย ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน กว้ย อามิสทานและธรรมทาน, อยู่ประพาศิพรหมจรรย์ เพื่อต้องการสัสดีโอชะ [คือกิเลสจกกระแสน้ำหลากทวมใจสัตว์โคแก กามภพ พญูฐิ และอวิชชา] เพื่อทำความสิ้นทุกข์โดยชอบควยอการอย่างนี้

และ

...ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราบริโภคจีวร ภัตตาค เสนาสนะ และคิลานบัจฉัยเภสัชบริขารของชนเหล่าใด (เราจักทำให้) บัจฉัยของชนเหล่านั้น เป็นของมีผลมาก มีอาบิสงส์มาก และการบรรพชาของเราจักไม่เป็นหมัน จักมีผลมีกำไร เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล^๒

นอกจากนี้ ในฐานะที่พระภิกษุเป็นกลุ่มหนึ่งซึ่งร่วมอยู่ในสังคมและต้องพึ่งพาอาศัยคนในสังคมเป็นประจำอยู่แล้ว สภาวะและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม จึงก่อให้เกิดผลโดยตรงต่อการบำเพ็ญสมณธรรมของพระภิกษุอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งเป็นเสมือนการบังคับอยู่ในตัวว่า พระภิกษุต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย มิฉะนั้นแล้วก็จะไม่ได้รับความเคารพนับถือและการสนับสนุนจากสังคม พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงเตือนให้พระภิกษุระลึกถึงสภาวะดังกล่าวนี้อยู่เสมอ เพื่อให้เกิดสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่และความรู้สึกรับผิดชอบต่อตน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ไม่เหมาะสมควรสำหรับบำเพ็ญความเพียร มี ๕ ประการ ดังนี้ คือ ...

^๑ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๒๘๗, หน้า ๓๑๔.

^๒ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๓ ข้อ ๖๕, หน้า ๑๓๗.

ประการหนึ่ง สมัยที่มีพริกขี้หนู ชาวเสียดาย หากมีพริกขี้หนูมากได้ยาก ไม่สะดวกที่จะยังอัตรภาพให้เป็นที่ไปด้วยการแสวงหาบิณฑบาต นี้เป็นสมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับบำเพ็ญความเพียร ขอที่สาม

ประการหนึ่ง สมัยที่มีภัย มีกิจการก่อความกำเริบในมณฑล ชาวชนบทพากันขึ้นยานอพยพหนีไป นี้เป็นสมัยที่ไม่เหมาะสม สำหรับบำเพ็ญความเพียร ขอที่สี่

หน้าที่ทางสังคมของพระภิกษุ เกิดขึ้นเพราะความผูกพันในด้านความเป็นอยู่เป็นสำคัญส่วนหนึ่ง และเมื่อกล่าวในแง่คุณธรรม พระภิกษุย่อมมีหน้าที่โดยตรงที่จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ตามหลักแห่งเมตตาและกรุณาธรรม ซึ่งมีหลักอยู่ที่ความปรารถนาที่แท้จริงที่จะช่วยเหลือ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน และอุทิศเพื่อขจัดความทุกข์นั้นอย่างจริงจัง อันเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องค้ำจุนโลกอย่างแท้จริง

ในขณะที่พระภิกษุต้องปฏิบัติหน้าที่เพื่อสังคมนี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงวางบทบัญญัติทางพระวินัยขึ้นไว้ สำหรับรักษาความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุกับฆราวาสให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมและมั่นคง โดยมุ่งให้พระภิกษุอยู่ในฐานะที่มีเกียรติ เป็นที่เคารพเทิดทูน ทำการอนุเคราะห์ประชาชนด้วยคุณธรรม หวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนอย่างแท้จริง มิใช่เพ่งอามิสหรือกลายเป็นคลุกคลีกับประชาชนจนเกินขอบเขต เช่น ไม่ให้พระภิกษุประจบคฤหัสถ์ด้วยการยอมตัวลงรับใช้ในกิจการต่าง ๆ ไม่ให้เป็นคนมักขอ ซึ่งทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาจากพระพุทธศาสนา โดยให้มีการลงโทษผู้ทำลายความสัมพันธ์อันดีนี้ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ เช่น บัญญัติให้มีการพิจารณาลงปฏิสารณียกรรม^๒แก่พระภิกษุผู้ทำความผิดต่อคฤหัสถ์ หากทางกำจัดคนอุปถัมภ์ของเขา ทำให้เขาเดือดร้อน

^๑ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๒ ข้อ ๕๘, หน้า ๓๕.

^๒ ปฏิสารณียกรรม หมายถึงการขอโทษหรือประนีประนอมกับคฤหัสถ์ ซึ่งส่งผลโทษแก่ภิกษุผู้ผิดจากภรรยาหรือคฤหัสถ์ โดยให้ไปขอโทษเขาให้เสร็จสิ้นกันไป

ยุบเหยื่อให้เขาแตกแยกกัน ฯลฯ ด้วยการให้ไปขอขมาต่อภคินีนั้น และในทำนองเดียวกัน สำหรับภคินีที่ทำผิดต่อพระภิกษุ ก็มีบทบัญญัติให้พระภิกษุลงโทษคว่ำบาตรได้เช่นกัน^๑

นอกเหนือจากบทบัญญัติทางพระวินัย ซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์สำหรับกำหนดชีวิตความสัมพันธ์เกี่ยวข้อและการปฏิบัติหน้าที่ของพระภิกษุและประชาชนที่มีต่อกันแล้ว พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสอนเกี่ยวกับการดำรงอยู่ในสังคมของพระภิกษุไว้อีกมากมาย โดยทรงชี้ให้เห็นว่าแม้พระภิกษุจะต้องเกี่ยวข้องกับสังคม แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องอยู่ในขอบเขตมิใช่ลุดคดียจนมากเกินไป เช่น "ภิกษุพึงเสพการนั่งผู้เดียว การนอนผู้เดียว ไม่เกียจกรำ เทียบกับผู้เดียว" ซึ่งเป็นผู้มีกัมในเขตป่า^๒

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลาย จะไม่เข้ามาเกยติดงั่งโน้นงั่งนี้ ไม่จมเสียในระหว่างทาง ไม่เกยบก ไม่ถูกมนุษย์หรืออมนุษย์กัดเอาไว้ ไม่ถูกน้ำวนกัดเอาไว้ ไม่เน่าภายใน เธอทั้งหลายก็จักโหมเอียงมุ่งคิงไปสู่นิพพาน

กัมมนุษย์ผู้กัดเอาไว้ นั้นคืออะไร กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ลุดคดียเปลือยเปลือย ไสรวกเสรวกอยู่กับพวกภคินี เมื่อเขาสุขก็สุขด้วย เมื่อเขาทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ยอมนำตนเขาไปไว้ในกิจการที่เกิดขึ้นของเขา นี้แล เรียกว่ามนุษย์กัดเอาไว้^๓

พุทธพจน์ที่ยกมานี้ ถูกถ่ายทอดกับชีวิตสังคมและแย้งก็อยู่ในตัวกับพุทธพจน์ส่วนที่สนับสนุนความผูกพันระหว่างพระภิกษุกับสังคมที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น ลักษณะที่ดูเผิน ๆ ว่าขัดกันนี้ มีทั่วไปในคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคำสอนที่เพ่ง

^๑ สยามสมาคมนิกายและพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย, บัญชีการสมาณาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน, หน้า ๑๑ - ๑๒.

^๒ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๓๑, หน้า ๕๕.

^๓ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๑๔ ข้อ ๓๒๓, หน้า ๒๒๔.

ความคนละแ่ง แล้วกลับมาสวมกันให้สมบูรณ์ เพื่อให้เป็นกรอบสำหรับกำหนด
ขอบเขตชีวิตทางสังคมของพระภิกษุ ให้อยู่ในสภาพที่พอเหมาะพอดีและถูกต้อง ช่วย
รักษาผลประโยชน์ที่จะเกิดจากการปฏิบัติธรรมให้คงอยู่ และช่วยรักษาความสัมพันธ์
ทางสังคม ระหว่างพระภิกษุกับประชาชนให้เหมาะสมและมั่นคง

บทบาทของพระภิกษุในทางการศึกษา การเผยแผ่ และการส่งเสริมต่อชุมชนในอดี

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับบทบาทของพระภิกษุ
ที่มีต่อชุมชนไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งจำแนกได้เป็นบทบาทใหญ่ ๓ ด้าน ตามหน้าที่ที่
พระภิกษุพึงกระทำเพื่อสังคม อันได้แก่ การให้การศึกษา การเผยแผ่และการ
ส่งเสริม บทบาทในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นประจักษ์พยานอย่างที่ว่า พระพุทธ
ศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองและมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อชุมชนในอดีตกาล ตลอดจนได้
แสดงให้เห็นถึงบทบาทของสถาบันสงฆ์ในการพัฒนาสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ชุมชน ว่า
เป็นเรื่องที่ได้มีการใคร่ครวญและเผยแพร่ให้รับรู้กันมาเป็นเวลานานแล้ว ดังที่ได้ปรากฏ
อยู่ในรูปของจารึก คำสอนและชาดกต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่อยู่ในปัจจุบัน

๑. บทบาททางการศึกษา

หากจะมองบทบาทของพระภิกษุที่มีต่อชุมชนในอดีตอย่างกว้างขวางแล้ว
ก็จะเห็นได้ชัดในแง่ที่เกี่ยวกับการศึกษา เพราะกล่าวกันว่า การเกิดและแพร่ไปของ
พระพุทธศาสนาคือการเปิดและขยายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนโดยแท้ และ
พร้อม ๆ กับการขยายตัวของพระพุทธศาสนา ก็ได้สร้างความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษา
อย่างมากมาย ดังที่วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาอันสำคัญและยิ่งใหญ่ระดับ

พระราชวรมณี, "บทนำ" ใน มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย การศึกษา
บทบาทของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชาย โพธิ์สีดา, ผู้วิจัย (กรุงเทพมหานคร:
สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๒), หน้า ๑ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ในงานอนุสรณ์
ครบรอบ ๕๐ ปี แห่งการสถาปนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๘ - ๑๑
พฤศจิกายน ๒๕๒๒).

มหาวิทยาลัยในโลกสมัยโบราณ ถึงขนาดที่มีผู้สันนิษฐานไว้ว่า ประเทศอินเดียซึ่ง
เป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธศาสนา ในยุคการศึกษารุ่งเรืองในอดีตนั้น มีสถิติผู้รู้
หนังสือถึงร้อยละ ๖๐ ของจำนวนประชากรทั้งหมด^๑

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นนั้น ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทวิป
(หมายถึงประเทศอินเดียในยุคปัจจุบัน) ถูกกำหนดด้วยระบบความเชื่อและคำสอนของ
ศาสนาพราหมณ์ โดยในทางสังคม คนจะถูกแบ่งออกเป็นวรรณะต่าง ๆ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และยังมีชนชั้นต่ำนอกวรรณะอื่น ๆ อีก เช่น ชัมบาล เป็นต้น
ซึ่งฐานะ อาชีพการงานและสิทธิทางสังคมของคนเหล่านี้จะแตกต่างกันออกไปตามวรรณะ
โดยถือเอากำเนิดของคนเป็นเกณฑ์ สามวรรณะแรกเรียกพวกตนว่าเป็น "อารยะ"
ซึ่งหมายถึงผู้เจริญ ส่วนพวกศูทรและพวกนอกวรรณะอื่น ๆ นับเป็นคนชั้นต่ำ ได้รับความ
ความดูถูกเหยียดหยาม ถูกจำกัดและกีดกันจากสิทธิต่าง ๆ ในทางสังคม

กล่าวเฉพาะในด้านการศึกษา คนชั้นต่ำไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนคัมภีร์
พระเวท ซึ่งถือเป็นความรู้สูงสุดในสมัยนั้น และมีบทบัญญัติลงโทษคนพวกนี้อย่าง
รุนแรงหากมีการละเมิดข้อห้ามดังกล่าว^๒ แต่เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น พระพุทธเจ้า
ได้ทรงประกาศคำสอนใหม่ ซึ่งเป็นแนวทางตรงข้ามกับคำสอนของศาสนาพราหมณ์โดย
สิ้นเชิง เช่น ทรงกำจัดความเชื่อเรื่องวรรณะ ไม่ให้ถือชาติกำเนิดเป็นเรื่องแบ่งแยก
ความสูงต่ำและสิทธิของมนุษย์ แต่ถือว่าคนทุกวรรณะเกิดมาด้วยความเสมอภาคกัน คนจะ
ดีหรือชั่วอยู่ที่การกระทำของตนเอง และทรงส่งเสริมเสรีภาพด้วยการชักนำชนทุกชั้น

^๑ T.H.C., "Education, History of," Encyclopaedia Britannica
(1968), VII: 1010.

^๒ พระราชวรมณี, พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต (ธนบุรี: โรงพิมพ์
ประยูรวงศ์, ๒๕๑๘), หน้า ๒ - ๔. (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เนื่องใน
โอกาสที่พระธรรมรัตนจักร องค์สภานายก ได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็นรองสมเด็จพระ
พระราชกณะที่พระธรรมบัญญัติ เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม
๒๕๑๘)

วรรณะให้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อฝึกอบรมความรู้และการดำเนินชีวิตแบบใหม่ แล้วให้คณะสงฆ์ตั้งกฎว่าให้ทำหน้าที่สืบทอดธรรม ด้วยการจาริกออกไปในชนบทอันห่างไกล ร่วมทุกข์ร่วมสุขและชี้หลักการครองชีวิตที่พึงยกแก่ประชาชน อันนับเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียนแบบดั้งเดิม และเป็นการศึกษาตลอดชีวิตอย่างแท้จริง เพราะนอกจากไม่กีดกันด้วยวรรณะ ไม่มีข้อจำกัดเรื่องถิ่นที่อยู่และฐานะทางเศรษฐกิจแล้ว ยังทำลายความผูกขาดในทางภาษาที่สืบทอดมาในระบบศาสนาพราหมณ์ด้วย โดยมีพุทธาณูญาติให้ชนทั้งหลายเรียนรู้หลักธรรมด้วยภาษาของตนเอง เป็นเหตุให้การศึกษานอกระบบออกไปอย่างกว้างขวาง ดังมีหลักฐานปรากฏว่า เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชผู้ทรงดำเนินนโยบายธรรมวิชัย พยายามเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปทั่วทุกหนแห่ง โดยการสร้างศิลาจารึกประกาศธรรมเป็นจำนวนมาก การสร้างจารึกเหล่านี้เป็นประจักษ์พยานที่แสดงว่ามีประชาชนรู้หนังสือจำนวนมากกระจายอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศอินเดียในสมัยนั้น

ต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมกับความก้าวหน้าทางศิลปวิทยาการ ในที่สุดวัดซึ่งเป็นที่แห่งการศึกษาแก่เด็กก็ได้ขยายกิจการออกไปจนเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่เรียกว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก คือ นาลันทา

ศูนย์วิทยพัทธยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระราชวรบุปผี, "บทนำ" ใน มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย,
หน้า ๓๐.

มหาวิทยาลัย และต่อมาได้มีการก่อตั้งเพิ่มเติมอีกหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยวอลกี โอทันคปุระ วิกรัมศิลา ชคัทละ และโสมปุระ เป็นต้น เรื่องราวแห่งความ เจริญรุ่งเรืองทางศิลปวิทยาการของมหาวิทยาลัยเหล่านี้ เป็นหลักฐานแสดงให้เห็น อย่างชัดเจนว่า พระพุทธศาสนาได้มีบทบาทในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า ทางการศึกษาแก่ชุมชนอย่างมากมาจนนับแต่ครั้งอดีตกาล และเป็นบทบาทอันสำคัญยิ่ง ที่ทำให้พระภิกษุในยุคสมัยต่อ ๆ มาได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำทางภูมิปัญญาและความ รู้ในสังคม ซึ่งพระภิกษุก็ได้อาศัยภาวะผู้นำทางภูมิปัญญานี้ทำการอบรมสั่งสอนประชาชน เรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยนาสันทาเป็นมหาวิทยาลัยที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยโบราณ เดิมเป็น วัดในพระพุทธศาสนา เริ่มรุ่งเรืองในฐานะศูนย์กลางการศึกษาในราว พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ ตามหลักฐานซึ่งปรากฏในจดหมายเหตุของหลวงจีนเหียนจิ่ง (พระถังซำจั๋ง) ผู้จาริก จากเมืองจีนมาสืบพระศาสนาในอินเดียราว พ.ศ. ๑๒๐๐ ได้พรรณนาไว้ว่านาสันทาเป็น มหาวิทยาลัยคือวัดใหญ่ มีพระภิกษุทั้งที่อยู่ประจำและเป็นอาคันตุกะจากที่อื่นเป็นจำนวนนับหมื่น และเข้ารับการศึกษาโดยการสอบเข้าที่ยากลำบาก วิชาที่เปิดสอนได้แก่ สัทธิมหายานเป็น วิชาบังคับและสัทธินิยานนิกายอื่น ๆ วิชาสามัญมีศัพทวิทยา (คือไวยากรณ์และนิรุกติศาสตร์) เหตุวิทยา (คือตรรกวิทยา) อธิยาคมวิทยา (คืออภิปรัชญา) จิกิตสาวิทยา (แพทยศาสตร์) และศิลปกรรมวิทยา เป็นต้น มหาวิทยาลัยแห่งนี้และแห่งอื่น ๆ เริ่มถูกทำลายลงนับแต่ ราว พ.ศ. ๑๓๐๐ จนหมดสิ้นทุกแห่งใน พ.ศ. ๑๓๐๐ โดยชาวเตอร์กมุสลิมที่เข้ามา ครอบครองในอินเดีย

ดูรายละเอียดอื่น ๆ ได้จาก Sukumar Dutt, Buddhist Monk And Monasteries of India (London: George Allen and Urwin Ltd., 1962), pp. 206 - 210, 224 - 232, 319 - 380 และ เคงเหฺสฺยง สิบญฺญเรื่อํง, ประวัติ พระถังซำจั๋ง (พระนคร: โรงพิมพ์เสื่อํงเชียงจงเจริญ, ๒๕๐๘), หน้า ๑๖๒ - ๑๖๓. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานดาปนกิจศพ นางแก้ว สิบญฺญเรื่อํง ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๓๐ มกราคม ๒๕๐๘).

๒. บทบาททางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

จากหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงให้ไว้แก่พระภิกษุผู้จาริกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในที่ต่าง ๆ ว่า "ให้ไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขและอนุเคราะห์แก่ชาวโลกทั้งมวล" นั้น ย่อมชี้ชัดอยู่ในตัวแล้วว่า บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุก็คือการไปให้ความช่วยเหลือ พัฒนาทั้งจิตใจและความเป็นอยู่แก่ประชาชนโดยตรงอยู่แล้ว ยิ่งในสมัยหลังพุทธปรินิพพาน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ทวีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่และเพื่อสั่งสอนประชาชนให้เจริญรอยตามแนวทางของพระพุทธเจ้าให้กว้างขวางออกไป การเผยแผ่ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ได้เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีการจัดตั้งขบวน "พระธรรมทูต" เพื่อส่งพระภิกษุออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ทั้งในและนอกเขตชมพูทวีปเป็นครั้งแรกในโลก ซึ่งยังผลให้พระพุทธศาสนาได้เข้ามาตั้งมั่นประดิษฐานในดินแดนที่เป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน และในดินแดนอื่น ๆ อีกหลายแห่ง และบทบาทของ "พระธรรมทูต" ดังกล่าว ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นต้นแบบของโครงการพระธรรมทูตอันเป็นโครงการพัฒนาชุมชนชนบทของไทยที่ดำเนินการโดยพระภิกษุในปัจจุบันนี้อีกด้วย

ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์โมริยะ และทรงครองราชย์ ณ เมืองปาฏลีบุตรราว พ.ศ. ๒๑๘-๒๖๐ (หรือตามหลักฐานบางแห่งราว พ.ศ. ๒๗๐ - ๓๑๒) นั้น กล่าวได้ว่าทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา และได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจในการทะนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นกว่าพระมหากษัตริย์ใด ๆ ในประวัติศาสตร์ เช่น ทรงสร้างมหาวิหาร ๘๘,๐๐๐ แห่ง เพื่อให้พระภิกษุใช้

พระราชมุนี, "ความนำ" ใน จาริกอโศก (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๘), หน้า (๕)

ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย บำเพ็ญสมณธรรมสั่งสอนประชาชน ทรงอุปถัมภ์การ
สังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ทรงดำเนินพระบรมราโชบาย "ธรรมวิชัย" มุ่งชนะ
จิตใจของประชาชนด้วยการปกครองแผ่นดินโดยธรรม ยึดเอาประโยชน์สุขของ
ประชาชนเป็นที่ตั้ง ส่งเสริมกิจการสาธารณูปการประธาสงเคราะห์และสวัสดิการทาง
สังคมอย่างกว้างขวาง ฯลฯ ดังปรากฏความอยู่ในศิลาจารึก ที่พระองค์โปรดให้เขียน
สลักไว้ ณ สถานที่ต่าง ๆ ทั่วจักรวรรดิอันไพศาลของพระองค์ ซึ่งแสดงให้เห็นพระราช
ประสงค์ของพระองค์ที่มีต่อประชาชนบ้าง หลักธรรมที่ทรงแนะนำสั่งสอนประชาชนและ
ข้าราชการบ้าง ตลอดจนพระราชกรณียกิจที่ได้ทรงบำเพ็ญแล้วบ้าง ตัวอย่างที่น่าสนใจ
คือ มีข้อความที่ระบุถึงการจัดบริการทางสาธารณประโยชน์และสังคมสงเคราะห์ เช่น
สร้างบ่อน้ำ ที่พักคนเดินทาง ปลูกสวน ตั้งโอสถสภา ฯลฯ ให้แก่ประชาชนในชนบท
ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นรูปแบบของการพัฒนาชุมชนชนบทในสมัยอดีตกาล และเป็นหลักฐาน
ยืนยันว่างานพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการดำเนินการแล้วอย่างจริงจัง
ในอดีต ดังความในจารึกว่า

...พระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้โปรดให้จัดบริการในค่าน
เวชกรรมไว้ ๒ ประการ คือ การรักษาโรคของมนุษย์ประการหนึ่ง การรักษา
โรคของปศุสัตว์ประการหนึ่ง เครื่องสมุนไพรที่เป็นยาสำหรับมนุษย์ และที่เป็นยา
สำหรับสัตว์ ไม่มี ณ สถานที่ใด ก็โปรดให้นำเขามา และให้ปลูกขึ้นไว้ ณ สถานที่
นั้น ในทำนองเดียวกัน ไมรอก และไมผล ไม่มี ณ สถานที่ใด ๆ ก็โปรดให้นำ
เขามา และให้ปลูกขึ้นไว้ ณ สถานที่นั้น ๆ ตามถนนหนทางทั้งหลาย ก็โปรดให้ปลูก
คนไม้ และชุกบ่อน้ำขึ้นไว้ เพื่อให้สัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ได้อาศัยไชยริโภค...

นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจ ในการปฏิบัติธรรม
การให้ทาน คือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อต่อกันด้วยทรัพย์สินและสิ่งของ โดยเน้นธรรมทานอันได้

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๒ ใน จารึกอโศก, หน้า ๕.

แก่การแนะนำความประพฤติและทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ทั้ง
ความในจารีกาว

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพริศร์ ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกแล้ว
ได้ ๑๐ พรรษา ได้เสด็จไปสู่สมโพรธิ (พุทธคยา - สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า)
จากเหตุการณ์ครั้งนี้จึงเกิดมีธรรมเนียมการทอเที๋ยวโดยทางธรรม) นี้ขึ้น ใน
การธรรมยุตยุคนั้น ขอมมีกิจดังต่อไปนี้คือ การเยี่ยมเยียนสมณพราหมณ์และการ
ถวายทานแด่ทานุเหล่านั้น การเยี่ยมเยียนทานุผู้เฒ่าสูงอายุ และการพระราชทาน
เงินทองเพื่อ (ช่วยเหลือ) ทานุเหล่านั้น การเยี่ยมเยียนราษฎรในชนบท การสั่ง
สอนธรรม และซักถามปัญหาธรรมแก่กัน ...^๑

แต่บทบาทที่เห็นเด่นชัดที่สุดและมีผลสืบเนื่องที่ยืนมาจนถึงปัจจุบันนี้ก็คือ การ
ที่พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงริเริ่มจัดตั้ง "พระธรรมทูต" เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา
อย่างเป็นทางการ โดยในรัชสมัยนี้ ได้มีการจัดขบวน "พระธรรมทูต" ขึ้นรวม ๘ คณะ
เพื่อส่งพระเถระผู้ทรงศีลออกไปประกาศพระศาสนาในแว่นแคว้นต่าง ๆ ทั้งในและ
นอกประเทศอินเดีย คณะพระธรรมทูตสายที่สำคัญคือ คณะที่ ๘ ซึ่งนำโดยพระโสณะ
และพระอุตุระ มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ (เชื่อกันว่าเป็นบริเวณที่ตั้ง
ของประเทศไทยในปัจจุบันนี้) และคณะที่ ๙ นำโดยพระมหินทระ พระราชโอรสของ
พระเจ้าอโศกมหาราชเอง ซึ่งได้ทรงมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ เกาะลังกา^๒ อัน
เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้พระพุทธศาสนาได้มีโอกาสเข้ามาประดิษฐานมั่นคงและเจริญรุ่ง-
เรืองสืบต่อมา จนกลายเป็นศาสนาประจำชาติไทยและลังกาตราบเท่าทุกวันนี้ ความ
สำคัญอีกประการหนึ่งของการจัดพระธรรมทูตในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ก็คือ รูปแบบ
ของการจัดพระธรรมทูตดังกล่าว ได้กลายมาเป็นแบบฉบับของการจัดพระธรรมทูตในสมัย

^๑ จารีกิลดา ฉบับที่ ๘ ใน จารีกอโศก, หน้า ๑๑ - ๑๒.

^๒ ที่ คัมบิลว รีด เควิดส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป แปลและเรียบเรียง
โดย สมัย สิงหศิริ (พระนคร: พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๔๔๑.

ต่อมา ดังเช่น โครงการพระธรรมทูตในประเทศไทย ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียด
ในบทต่อไป ได้รับเอาชื่อและวิธีการดำเนินงานเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระธรรม-
ทูตในอดีตกาลมาเป็นหลักปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาได้มีบทบาทและความ
สำคัญในสังคม เหมือนเช่นที่ได้เคยกระทำกันมาแต่อดีต

๓. บทบาททางการสงเคราะห์

แนวความคิดเรื่องการสงเคราะห์นี้ เป็นหลักการที่เป็นที่ยอมรับ
นับถือและได้มีการเผยแพร่ให้รับรู้กันมานานแล้ว ดังในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
ได้ปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์และการพัฒนาชุมชน ทั้งในรูปของ
นิทาน คำสอน และบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ เป็นจำนวนมากมาย เรื่องต่าง ๆ
เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาสันนุนาการเข้าไปมีบทบาทในสังคมของ
พระภิกษุ และยกย่องการกระทำที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขต่อสาธารณชน กล่าวคือ

ในนิทานธรรมบท เรื่องที่กล่าวถึงต้นกำเนิดของพระอินทร์หรือ
ท้าวผกวน ได้มีข้อความที่แสดงว่า การปรับปรุงท้องถิ่นให้เจริญก้าวหน้าหรือที่เรียก
กันในสมัยนี้ว่าการพัฒนาชุมชนนั้น เป็นงานที่ได้กระทำกันมาแล้วตั้งแต่ในอดีต โดย
พระอินทร์ (หรือที่เชื่อกันในคติทางพระพุทธศาสนาว่า เป็นพระโพธิสัตว์ชาติหนึ่งของ
พระพุทธเจ้า) ในสมัยที่กำเนิดเป็นมนุษย์ชื่อมฆมาณพ ได้นำผู้คนทำการพัฒนาท้องถิ่น
ด้วยการทำความสะอาดสถานที่ต่าง ๆ สร้างถนนหนทาง ศาลาที่พักคนเดินทาง
ขุดบ่อน้ำกินน้ำใช้ สร้างสะพาน และสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เป็นจำนวนมาก
ซึ่งบุญกุศลที่เกิดจากการทำงานดังกล่าว ได้ส่งผลให้มฆมาณพและคนอื่น ๆ ได้ขึ้นไป
เสวยสุขบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นการตอบแทน

^๑ ตรีศ เรื่องฤทธิ, "จิตรลดา" สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน
๘ (๒๕๐๘ - ๒๕๑๐): ๕๐๖๖ - ๕๐๖๘ และ ทองพูน สุทนต์, นิทานธรรมบท
(พระนคร: โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๐๑), หน้า ๒๕๐ - ๒๖๑.

นอกจากนี้ ในเรื่องที่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงถึงอานิสงส์แห่งการประกอบกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือชุมชน ปรากฏว่าได้มีการกล่าวถึงเรื่องราวของพระกบิลตเถระ ผู้เป็นพระสาวกองค์หนึ่งในสมัยพุทธกาล ว่าเป็นผู้มีวิชาและอภิญญาแก่กล้าเป็นที่ยกย่องของพระพุทธเจ้า เช่น สามารถอธิบายให้เข้าใจในมหาสมุทรแห่งกระด้างแผ่นดินเพื่อให้คนไข้เดินทางสัญจรไปมาได้ อันเป็นผลจากบุญกุศลที่พระกบิลตเถระได้สั่งสมไว้ตั้งแต่ในอดีต คือ การสร้างสะพานถวายเป็นทานเพื่อความสะดวกแก่พระภิกษุสงฆ์ ในครั้งศาสนาพระกุกกุสันโธสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น

อนึ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมบางอย่างที่ทำเพื่อช่วยเหลือวัดหรือสาธารณกุศล ย่อมช่วยให้ได้อานิสงส์ผลบุญเป็นอันมาก ดังได้มีการกล่าวถึงอานิสงส์ที่พุทธศาสนิกชนพึงได้รับจากการทำบุญทำกุศลให้แก่พระพุทธศาสนาไว้อย่างชัดเจน เช่น การสร้างวัดหรือพระพุทธรูป การบวชเป็นพระภิกษุสามเณร การบิณฑบาตออกจากเขตอาราม หรือการสร้างศาลาที่พัก สะพาน บ่อน้ำ ฯลฯ ให้เป็นทาน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยให้ได้รับอานิสงส์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพระภิกษุเป็นผู้ชักชวนให้ชาวบ้านร่วมกันทำงานเหล่านี้ ชาวบ้านก็มักนิยมทำเพราะถือว่าเป็นการทำบุญกุศลไว้กับพระพุทธศาสนา อันจะนำมาซึ่งความมีเกียรติและความเคารพยกย่องจากคนในสังคม แนวความคิดเรื่องการทำบุญนี้ จึงได้กลายเป็นแกนกลางในการประกอบกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนต่อ ๆ มา เพราะเห็นได้ชัดว่าพระพุทธศาสนาสนับสนุนการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อชุมชนว่าเป็นสิ่งที่น่ายกย่องสรรเสริญ ทั้งยังช่วยให้ได้บุญกุศลเป็นอันมากอีกด้วย หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ สอดคล้องเป็นอย่างดีกับพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก ที่ได้กล่าวยกย่องผู้ที่สร้างความสำเร็จให้แก่มุขมนตรีไว้อย่างชัดเจนว่า "ชนเหล่าใดสร้างสวนไม้ดอกไม้ผล ปลูกหญ้าไม้ให้ร่มเงา

พระทองดี อินโท, เทศนาอานิสงส์สมัยใหม่, ตรวจแก้โดย พระมหาเถื่อน อุษุกโร (พระนคร: โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๔๙๖), หน้า ๑๙๓ - ๑๙๔.

สร้างสวนไม้ดอกไม้ผล ปลูกหญ้าไม้ให้ร่มเงา สร้างสะพาน สร้างที่เก็บน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักผ่อน บัญของชนเหล่านั้น ย่อมเพิ่มพูนตลอดกาล ทั้งวัน ทั้งคืน ชนเหล่านั้น ผู้ดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นผู้ไปสวรรค์^๑

สำหรับแนวทางในการปฏิบัตินั้น โดยเหตุที่พระพุทธองค์ทรงตรัสธรรมที่เรียกว่า "มัชฌิมนธรรม" หรือหลักธรรมสายกลาง ทำให้เห็นแนวทัศนะของพระพุทธศาสนาว่า การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างลุ่มหลงหมกมุ่น ปล่อยตัวไปเป็นทาสตามกระแสกิเลสก็คือ การหลีกหนีออกไปโดยสิ้นเชิง ไม่เกี่ยวข้องกับรับผิดชอบอย่างใดต่อสังคมและอยู่อย่างทรมาณตนก็คือ นับเป็นข้อปฏิบัติที่ผิดเอียงสุดด้วยกันทั้ง ๒ อย่าง เพราะไม่สามารถช่วยให้มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างมีความหมายแท้จริงใด^๒ พระองค์จึงได้ทรงปฏิบัติพุทธกิจให้ชาวโลกเห็นเป็นแบบอย่าง ทรงชักจูงให้ผู้คนละความมัวมีศรีสุข ออกบวชศึกษาหลักธรรมของพระองค์ แล้วร่วมกันทำงานอย่างเสียสละอุทิศตนเพื่อสงเคราะห์ประชาชน ด้วยการจาริกไปเข้าถึงชนทุกชั้นวรรณะ และทุกถิ่นที่จะไปถึงได้ ทำให้สามารถบำเพ็ญประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง สำหรับบุคคลทั่วไปที่ยังครองเรือนอยู่ ก็ทรงสั่งสอนให้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมอย่างเป็นประโยชน์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัตตบารุณเมื่อเกิดในตระกูลย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บิดามารดา แก่บุตรภรรยา แก่คนรับใช้และกรรมกร แก่มิตรและเพื่อนร่วมงาน แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว แก่ชนผู้ปกครอง แก่ทวยเทพ แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาเมฆ ที่ตกช่วยให้ชาวภูผาเจริญงอกงามทั่วกัน ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก^๓

^๑ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๑๕ ข้อ ๑๔๖, หน้า ๔๖.

^๒ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๖. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระวันรัต (ทวีพัย โฆสสมหาเถร) วัดสังเวชวิศยาราม ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๐)

^๓ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๓ ข้อ ๑๒๘, หน้า ๒๔๘.

และ

... บุคคลผู้ตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ ไม่ใช่กายนุเคราะห์บาป ทรงเรือน
 ฉลุดีกินดี เป็นผู้มีศรัทธาอันโยน รู้จักเนื้อแผ่นแมงป่อง รุ้ความประสงค์ของ
 ตน ชอบส่งเคราะห์ มีถ้อยคำเสนาะ อ่อนหวาน ผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรมตั้งกล่าว
 นี้ ไม่ตองกลัวปรโลก^๑

ด้วยเหตุนี้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนา
 ไปยังดินแดนต่าง ๆ จึงได้แสดงให้เห็นว่า หลักจริยธรรมในเรื่องการให้ความสงเคราะห์
 ตั้งกล่าวได้กลายเป็นหลักสากล ที่สามารถนำไปใช้ได้กับชนทุกชั้นวรรณะ ทุกยุคสมัย
 และใช้ได้กับวัฒนธรรมทุกรูปแบบ ดังปรากฏว่าเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังแถบ
 อินเดียใต้ สิงกา ตลอดจนประเทศจีน พระภิกษุสงฆ์ซึ่งออกจาริกไป นอกจากการสร้าง
 วัฑฒนาอารามเพื่อวางรากฐานการเผยแพร่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ยังได้นำเอา
 ยารักษาโรคและข้าวปลาอาหาร สำหรับบรรเทาทุกข์ไปมอบให้ประชาชนในชนบทต่าง ๆ
 พระบางองค์ได้กลายเป็นผู้ชำนาญทางการแพทย์ ซึ่งพวกท่านได้ให้บริการทางการแพทย์
 รวมทั้งให้การศึกษาด้านการแพทย์และยังให้บริการด้านอื่น ๆ ที่มีประโยชน์อีกมากมาย
^๒
 ด้วย

^๑ พระไตรปิฎกบาลี, เล่มที่ ๒๓ ข้อ ๑๕๓๖, หน้า ๓๑๒.

^๒ คุรยละเอียดใน H. Dhammaratana Thera, Buddhism in South
 India The Wheel Publication No. 124/125 (Kandy: Buddhist Publication
 Society, 1968), p.5 และ อาเธอร์ ไรท์, พุทธศาสนาในประวัติศาสตร์จีน แปล
 โดย จ้านงค์ ทองประเสริฐ (พระนคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
 ๒๕๐๘), หน้า ๗๗ - ๗๘.

บทบาทของพระภิกษุที่มีต่อชนชาวไทยในอดีต: การบวชเรียนและการศึกษา

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่มาสู่ประเทศไทยแล้ว จากหลักฐานศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในสมัยสุโขทัยกล่าวว่า พระภิกษุในสมัยนั้นได้มีบทบาทอย่างมากในการสั่งสอนธรรมและให้การศึกษาแก่ประชาชน ดังปรากฏว่าพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองจนกลายเป็นศาสนาประจำชาติ และได้รับความเลื่อมใสศรัทธา นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงไพร่ฟ้าประชาชนโดยทั่วกัน ตามข้อความในจารึกซึ่งกล่าวว่า "คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอบุทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าทวยบัวทวยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้งทวยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ..." ในเวลาเดียวกัน พระภิกษุก็ได้รับความสนับสนุนให้สั่งสอนและให้การศึกษาแก่ประชาชนโดยสะดวกยิ่งขึ้น แม้องค์พระประมุขเองก็ทรงรับบทบาทเป็นครูอาจารย์ ให้การศึกษาแก่ประชาชนเช่นเดียวกัน ดังที่ได้โปรดให้ประดิษฐานพระแท่นมณีคศิลาไว้กลางคองศาลแล้วอาราธนาพระมหาเถระขึ้นนั่งแสดงธรรมในวันธรรมสวนะ ส่วนในวันอื่น ๆ เสด็จขึ้นวาราชการ ทรงอบรมสั่งสอนข้าราชการและประชาชนเอง ดังความในศิลาจารึกว่า

๑๒๑๕ ศกปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุชนาสัยสุโขทัยนี้ ปลุกไมศาลนี้โคสิบสี่ชาว จึงโหซางพันชคานหินตั้งหวางกลางไมศาลนี้ วันเดือนศับเดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็มเดือนข้างแปดวัน ผู้งปลุกครูเถรมหาเถร ขึ้นนั่งเหนือชคานหินสุดธรรมแกอุบาสกผู้งทวยจำศีล ธิโซวันสุดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุชนาสัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือชคานหิน โหผู้งทวยลูกเจ้าลูกขุน ผู้งทวยถือบานถือเมือง ...^๒

จารึกหลักที่ ๑ ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), หน้า ๒๐. (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์)

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓ - ๒๔.

ในสมัยต่อ ๆ มา บทบาทของพระภิกษุในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมและให้การศึกษาได้ทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏว่ากษัตริย์พระองค์ที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย คือ พระเจ้าลิไท ได้เสด็จออกผนวชชั่วคราวในระหว่างครองราชสมบัติ ทรงรับการศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้จากพระภิกษุจนได้พระราชนิพนธ์ตำราทางพระพุทธศาสนา คือ เทญมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วงขึ้นเป็นผลสำเร็จ และได้ทรงอุปถัมภ์การศึกษาของพระภิกษุด้วยการอุทิศถวายพระมหาปราสาทให้เป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรม^๑ ซึ่งต่อมา ประเพณีการบวชชั่วคราวเพื่อรับการศึกษาเล่าเรียน ก็ได้รับความนิยมและขยายออกไปทั้งในหมู่เจ้านาย และผู้มีสกุลนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา และการทรงอุทิศพระราชมณเฑียรให้เป็นที่เล่าเรียนของพระภิกษุ ก็ได้เป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชูเป็นอย่างดีจากราชสำนัก ก็อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของพระภิกษุในการให้การศึกษาก็เป็นหลักฐานมั่นคงยิ่งขึ้นเป็นเงาตามตัว จนถึงระบอบที่ ๓ สังกมไทยในอศิศมีสถาบันการศึกษาอยู่ ๒ แห่ง คือ วัดและวัดวัง โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่เจ้านาย ขุนนาง และผู้ที่เข้ารับราชการ ส่วนวัดเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่ชาวบ้านโดยทั่วไป

กล่าวเฉพาะการศึกษาของชาวบ้าน วัดเป็นสถาบันที่ให้การศึกษาแก่เยาวชนไทยมาโดยตลอด โดยมีพระภิกษุผู้มีความรู้สูงกว่าชาวบ้านเป็นผู้จัดการศึกษาและเป็นครู เด็กผู้ชายไทยจะถูกส่งไปเป็นศิษย์วัดหรือสามเณร เพื่อเรียนการอ่านการเขียนและวิชาเลขคณิตอย่างง่าย ๆ รวมทั้งรับการอบรมทางศีลธรรมและหลักธรรมของศาสนา เพื่อเตรียมตัวสำหรับการอุปสมบทที่จะมีขึ้นในวันข้างหน้า^๒ การศึกษาทางหลักธรรมในสมัย

^๑ จารึกหลักที่ ๔ ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑, หน้า ๘๗ - ๘๘.

^๒ ทินพันธุ์ นาคะตะ, "คุณค่าของพุทธศาสนาในการบริหารราชการ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๘), หน้า ๕๖.

โบราณถือกันว่าเป็นการศึกษาที่สำคัญที่สุดของชาติ และการบวชทำให้มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาสูงขึ้น เพราะมีวัดแห่งเดียวที่เป็นสถานการศึกษา จนเป็นที่ประเพณีว่าเมื่อชายไทยมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์จะต้องบวชเป็นพระภิกษุ เพราะการบวชนอกจากจะทำให้ได้บุญได้กุศล เป็นการช่วยให้พ่อแม่ญาติพี่น้องได้ชื่นใจแล้ว ยังทำให้มีโอกาสได้รำเรียนมีความรอบรู้อีก การบวชเรียนจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา และยังเป็นการแสดงบทบาทของวัดและพระภิกษุที่มีต่อการศึกษาคด้วย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงประเพณีการบวชเรียนไว้ว่า

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การที่บวชเรียนถือเป็นประเพณีว่า ผู้ชายทุกคนควรจะต้องบวช เป็นเหตุให้มีพระภิกษุสงฆ์มากมาขึ้นหลายเท่า ... อีกประการหนึ่ง เมื่อประเพณีการบวชเรียนแพร่หลาย ย่อมมีผู้บวชแต่ชั่วครวญ โดยมากถือเอาการศึกษาเป็นสำคัญของการบวช การเล่าเรียนจึงได้เจริญขึ้นตามวัด วัดจึงได้เป็นที่ศึกษาสถาน ...^๒

ประโยชน์ของการบวชเรียนนั้น นอกจากจะทำให้พระภิกษุสงฆ์หรือผู้ผ่านการบวชเรียนได้รับการอบรมให้เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม เป็นที่เคารพนับถือของสังคมทั่วไปแล้ว ยังทำให้บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีความคิดสุขุมรอบคอบยิ่งขึ้น และเมื่อสึกออกมา ก็จะเป็นผู้ที่ครองชีวิตได้ดีมีเหตุผลและเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น^๓

^๑ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๑๐, หน้า ๑๓๒ - ๑๓๓.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มรดกเหตุการณ์สร้างวัดในประเทศไทย (พระนคร: โรงพิมพ์อำนวยการ, ๒๕๐๒, หน้า ๒๓.

^๓ ทินพันธุ์ นาคะตะ, "คุณค่าของพระพุทธศาสนาในการบริหารราชการ," หน้า ๖๐.

ประเพณีการบวชเรียนนี้มีความสำคัญต่อคนไทยทุกคน นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ลงมาจนถึงบรรดาข้าราชการประชาชน ดังการออกผนวชขององค์พระมหากษัตริย์ นับเป็นตัวอย่างและราชประเพณีอันดีงามในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำของพุทธศาสนิกชน อันทำให้เกิดศรัทธาปลงสาธาแก่บรรดาพลนิกรทั่วไป สำหรับข้าราชการในสมัยก่อน การบวชเรียนยิ่งถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะในบางสมัยข้าราชการคนใดที่จะถวายตัวทำราชการ ถ้ายังไม่ผ่านการบวชเรียนก็มักจะไม่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางหรือได้รับราชการ เป็นเหตุให้แม้ในปัจจุบันนี้ ประเพณีในการบวชเรียนก็ยังคงสืบสายต่อมาอย่างมั่นคง ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ทางราชการอนุญาตให้ข้าราชการลาบวชได้เป็นเวลาถึง ๑๒๐ วัน

ในด้านวิชาความรู้ที่ชาวบ้านจะได้รับจากวัดนั้น ปรากฏว่ามีมากมายหลายประการ ทั้งนี้เพราะพระภิกษุซึ่งเป็นครูผู้สั่งสอนอบรมนั้น นอกจากจะศึกษาพระธรรมวินัย ภาษาบาลี บทสวดมนต์ และพิธีกรรมต่าง ๆ แล้ว ยังมีการศึกษาวิชานอกพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อีกด้วย เช่น วิชาโหราศาสตร์ กฎหมาย ฯลฯ อันเป็นวิชาการที่เสริมความรู้และไม่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ เมื่อพระภิกษุใฝ่ใจในศาสนศึกษากันมาก จนล้นไปถึงวิชาอื่น ๆ ด้วยเช่นนี้ พระภิกษุก็เป็นผู้ทรงภูมิปัญญา อยู่ภายในกรอบความประพฤติที่ดียิ่งกว่า วิทยากรต่าง ๆ ก็เจริญก้าวหน้าพร้อม ๆ กับความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ดังในสมัยก่อนพระภิกษุได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาในวิชาชีพต่าง ๆ ดังคำกล่าวที่ว่า ขึ้นชื่อว่า "ศิลปวิทยา" ย่อมมีบ่อเกิดจากวัดก่อน ไม่ว่าจะ

^๑ เต๋ต๊อน สุภโสภา, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริวาร, ๒๕๐๕), หน้า ๑๔๔.

^๒ พระราชวรมณี, สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๔๔.

^๓ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, หน้า ๑๓๔.

สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม คุริยางคศิลป์ วรรณคดี และนาฏศิลป์ เป็นต้น ทั้งนี้ เพราะพระภิกษุได้ใช้เวลาว่างในการทำงานอดิเรกที่อาจเกิดประโยชน์ในทางช่างฝีมือและเรื่องศิลปะต่าง ๆ เช่น การฝึกหัดเทศน์มหาชาติก็เป็นต้นกำเนิดของการแห่ทำนองต่าง ๆ ในภาคเหนือพระภิกษุเป็นผู้แต่งเพลงขอให้พวกซำซอนนำไปร้องทางภาคอีสาน ผู้แต่งกลอนให้หมอลำนำไปร้องรำก็คือพระภิกษุเช่นกัน ส่วนภาคกลางนั้น วิชาการพื้นคาบก็สามารภที่เรียนได้กับพระที่วัด นอกจากนี้ ยังอาจพบพระภิกษุที่ฝึกฝนและชำนาญในการช่างฝีมือต่าง ๆ เช่น การทำดอกไม้เพลิง การทำพลู สำหรับงานนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ ตลอดจนการก่อสร้างอื่น ๆ เป็นต้น จนอาจกล่าวได้ว่าพระภิกษุมีบทบาทสำคัญต่อสังคมอย่างยิ่ง เป็นที่พึ่งอย่างดีของชาวบ้าน บทบาทของท่านบางอย่างแม้จะไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แต่ก็นองความต้องการของสังคมในยุคนั้นได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ ความรู้ที่ได้รับจากการบวชเรียน นอกจากหลักสูตรทางศาสนาและศีลธรรมจรยาต่าง ๆ แล้ว ผู้ที่บวชเรียนยังจะได้ศึกษาวิชาอื่นต่าง ๆ ตามแต่ความรอบรู้ความชำนาญของพระภิกษุผู้สอน เพื่อเป็นความรู้ในการดำรงชีพต่อไปอีกด้วย

บทบาทของวัดและพระภิกษุในฐานะศูนย์กลางของชุมชน

อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยในอดีต ประกอบด้วยสถาบันที่สำคัญ ๒ หน่วย คือ หมู่บ้านและวัดประจำหมู่บ้าน ถ้าหมู่บ้านมีขนาดใหญ่ก็จะมีวัดประจำอยู่หลายวัด วัดเหล่านี้ถือเป็นศูนย์กลางของชุมชนนั้น ๆ และมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งรวมสังคมย่อย ๆ หนึ่ง เข้าให้เป็นหน่วยเดียวกัน เพราะวัดทำหน้าที่เป็นแหล่งให้บริการในค้ำต่าง ๆ แก่ชุมชน ดังปรากฏหลักฐานตามที่ได้มีผู้รวบรวมไว้ว่า วัดมีบทบาทต่อชุมชนในอดีตอย่างมากมาหลายประการ ดังนี้ คือ

---

^๑ แสง จันทร์งาม, "พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน," ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ๖ (๖ ธันวาคม ๒๕๑๑ - ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒): ๖ - ๗.

๑. เป็นวัดสถาน หรือเป็นที่ประพาศิพรหมจรรย์ กล่าวคือเป็นที่ที่กลุ่มคนไปบรรพชาอุปสมบท และเป็นที่ชาวบ้านไปจำศีล ฟังธรรม บำเพ็ญความดีงามในศาสนา
๒. เป็นบุญสถาน หรือบุญเขต คือเป็นที่ชาวบ้านไปประกอบพิธีกรรม บำเพ็ญการกุศลต่าง ๆ
๓. เป็นรูปสมสถาน หรือสถานแห่งความสงบ คือ เป็นที่ปรึกษาแก้ไขปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่าง ๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด เนื่องจาก วัดเป็นที่อยู่ของผู้มีกฎหมาย ๒ ชั้น คือ ทางพระวินัยและกฎหมายของบ้านเมือง มุ่งศีลธรรมเป็นที่ตั้ง ไม่มีบุครภรรยาและอาชีพ จึงเป็นผู้สงบไม่วุ่นวาย ฉะนั้น วัดจึงเป็นแดนแห่งความสงบสำหรับทุกคน
๔. เป็นสาธารณูปการสถาน คือ สถานที่ให้ชาวบ้านได้ใช้สาธารณูปโภค เช่น ใค้อาศัยไปตักน้ำกินน้ำใช้ที่มือหรือสระของวัด และเป็นเสมือนคลังพัสดุสำหรับเก็บเครื่องมือสอยต่าง ๆ เช่น เสื่อ พรม กระโถน ถ้วยชาม โต๊ะ เก้าอี้ต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านหยิบยืมในเวลาใช้งานในหมู่บ้าน
๕. เป็นศึกษาสถาน คือ เป็นที่เล่าเรียนวิชาความรู้ตั้งแต่ชั้นต่ำถึงชั้นสูง ทั้งในค่านศาสนศึกษา สามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา (วิชาชีพ) ต่าง ๆ
๖. เป็นสโมสรสถานหรือสมาคม คือ เป็นที่ไปชุมนุมพักผ่อนหย่อนใจ พบปะสังสรรค์ หรือที่ประชุมปรึกษากิจส่วนรวมของชาวบ้าน รวมทั้งเป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ
๗. เป็นสุขศาลา โรงพยาบาล หรือแพทย์สถาน เพราะคนเจ็บป่วยมักจะไปหาพระ ขอให้รักษาคัวยยาสมุนไพโร น้ำมัน น้ำมัน และเวทย์มนต์คาถาแล้วแต่กรณี ในค่านโรคจิต ก็จะได้รับการรักษาด้วยพระธรรมบ้าง ด้วยการทำนายโชคชะตาราசிบ้างเป็นการปลอบใจ
๘. เป็นอนาถนาถสถาน คือ เป็นที่พึ่งของคนยากไร้ เป็นสถานสงเคราะห์ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน ได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตและรับการศึกษาเล่าเรียน รวมทั้งผู้ใหญ่ที่ยากจนมาอาศัยเลี้ยงชีพ

๘. เป็นภยัทธิชนิดขนาดสถาน คือ เป็นที่พึ่งของผู้ที่ถูกภัยคุกคาม เช่น ไฟไหม้ หรือเค็กร้อนจากภาวะสงคราม

๑๐. เป็นมตามขนาดสถาน คือ เป็นที่พึ่งของผู้ตาย โดยได้อาศัยวัดเป็นสถานที่น่าศพบไปดวง หรือเผาที่สุสานของวัด และได้บำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานและฌาปนกิจที่วัดด้วย

๑๑. เป็นกีฬาสถาน คือ สนามเด็กเล่นหรือศูนย์เยาวชน สำหรับเด็ก ๆ ที่วิ่งเล่น

๑๒. เป็นโรงแรม หรือที่พักชั่วคราวสำหรับคนเดินทาง

๑๓. เป็นศาล คือ เป็นที่ไกลเกลียดกรณีพิพาทระหว่างชาวบ้าน โดยสมภารเจ้าอาวาสเป็นผู้เปรียบเทียบความให้ ไม่ต้องขึ้นโรงขึ้นศาล

๑๔. เป็นยุวายุวดีที่สนสนสถาน คือ เป็นที่มาพบกันของขานหนุ่มหญิงสาว เนื่องจากในสมัยก่อน ชายหญิงไม่อาจพบปะกันได้โดยเสรี เพราะฉะนั้น แหล่งที่ขานหนุ่มหญิงสาวจะพบกันได้ก็ที่วัด เพราะวัดย่อมมีการประชุมทำบุญศีกษาครกันเนื่อง ๆ และงานวัดต่าง ๆ ก็เปิดโอกาสให้ผู้คนไปเที่ยวพบปะกันได้

๑๕. เป็นศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรม กล่าวคือวัดเป็นที่เก็บศิลปวัตถุและของมีค่าอื่น ๆ อันแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของไทย ซึ่งชาวบ้านได้แสดงออกถึงศรัทธาเลื่อมใสในคุณของศาสนา ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ไว้ที่วัด และพยายามสร้างให้สวยงามที่สุดเท่าที่จะทำได้ เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป ตู้ศัมภีร์ ธรรมาสน์ ภาพแกะสลักตามประตูหน้าต่าง ตลอดจนภาพเขียนอันวิจิตรงดงามตามฝาผนังโบสถ์วิหาร เป็นต้น

รวบรวมจาก แสง จันทร์งาม, "พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน,"

หน้า ๘ - ๘. สยามสมาคมและพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย, บันทึกการสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน, หน้า ๑๖. และสมเด็จพระธีรญาณมุนี, "คุณวัด" ใน อนุสรณ์พระครูบุญเรือนากร (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, ๒๕๒๓), หน้า ๕๒ - ๕๓. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูบุญเรือนากร (โหมค ปุณฺณจฺจนฺโต ป.ช. ๖) อัครเจ้าอาวาสวัดสีตาราม ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓).

บทบาทของพระภิกษุในการจัดการศึกษาของชาติ

บทบาทของวัดและพระภิกษุคงกล่าวข้างต้น ได้เจริญวัฒนาด้วยความมั่นคงมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งบ้านเมืองเข้าสู่ยุคแห่งการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เนื่องจากการติดต่อกับชาวประเทศตะวันตก ซึ่งได้นำเข้ามาทั้งความเจริญก้าวหน้าอย่างใหม่ในทางวัตถุและศีลธรรมาภิบาล ทำให้การปรับปรุงประเทศให้เจริญทัดเทียมประเทศตะวันตก กลายเป็นสิ่งจำเป็น และมุ่งเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของชาติด้วย ในการนี้ ได้มีการระดมกำลังความรู้ความสามารถจากคนทุกฝ่ายในชาติ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงประเทศ ในฝ่ายพระพุทธศาสนา พระภิกษุซึ่งเป็นผู้นำทางจิตใจและเป็นผู้ทรงความรู้ในสังคมไทย ได้มีบทบาทอันสำคัญยิ่งในการจัดการศึกษาของชาติให้เป็นระบบใหม่อันทันสมัย พร้อม ๆ กับได้มีการปรับปรุงรูปแบบการปกครองของสถาบันสงฆ์ให้เป็นนิคมถาวร รวมทั้งมีการจัดตั้งสถานการศึกษาทางพระพุทธศาสนาในระดับสูงขึ้นเป็นครั้งแรกอีกด้วย บทบาทดังกล่าวนี้ นับเป็นก้าวแรกของการที่พระภิกษุได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงานร่วมกับรัฐอย่างเป็นทางการ และทำให้เกิดการเข้าร่วมในกิจกรรมทำนองเดียวกันนี้อีกในสมัยต่อมา กล่าวคือ

ยุคแห่งการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยอาจกล่าวได้ว่า เริ่มต้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์จักรี ในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นเวลาเดียวกันกับที่ประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรปได้พากันเข้าครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ในทวีปเอเชีย และเตรียมที่จะขยายอำนาจเข้าไปยังดินแดนส่วนอื่น ๆ ต่อไปอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพว่า วิธีเดียวที่จะรักษาเอกราชของประเทศให้คงอยู่ได้ก็คือ การยอมรับเอาอิทธิพลของประเทศตะวันตกมาปรับปรุงตนเองให้ทันสมัย ซึ่งจำเป็นต้องยินยอมติดต่อทำการค้ากับต่างประเทศ และรับเอาแนวความคิดแบบใหม่ ๆ มาแก้ไขปรับปรุงประเพณีอันล้า

สมัยบางอย่างของไทย^๑ ดังนั้นตลอดระยะเวลา ๑๗ ปีที่ทรงครองราชย์พระองค์จึงได้ทรงเปิดสัมพันธ์ภาพทางการทูตกับนานาประเทศ ทำให้มีการติดต่อค้าขายกันอย่างกว้างขวาง ทรงเปิดโอกาสให้ชาวไทยได้รับความคิดเห็นใหม่ ๆ เช่น ตั้งโรงพิมพ์ สร้างถนน ซุกคลอง เสริมกำลังทหาร และแก้ไขขนบธรรมเนียมเก่า ๆ ที่ล้าสมัย เช่น การเลิกประเพณีการเข้าเฝ้าตัวเปล่าไม่ใส่เสื้อ การรับฎีการาชฎร เป็นต้น^๒ ในการปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบใหม่นี้ มีข้อที่น่าสนใจคือ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มิได้เกิดจากแรงผลักดันหรือความต้องการจากประชาชน หากแต่เป็นการนำประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้า โดยพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอง นอกจากนี้ ยังอาจกล่าวได้ว่า การรับความเจริญของต่างประเทศมาปรับปรุงกิจการภายในของประเทศไทยนี้ โดยส่วนรวมจะเป็นการรับเอาความเจริญทางด้านวัตถุเข้ามาใช้ แต่ในทางแนวความคิดและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น คำนิยมตามประเพณีแบบดั้งเดิมและพระพุทธศาสนา ยังคงมีอิทธิพลอยู่มากในสังคมไทย^๓

^๑ เอ ปี กริสโวลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม แปลโดย ม.จ.สุภัทรทิศ ศิษกุล (ม.ป.ท.), หน้า ๑. (พิมพ์เป็นบรรณาการในมงคลสมัยคล้ายวันเกิด พุทธศักราช ๒๔๑๑) และ แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ท, แผ่นดินพระจอมเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐), หน้า ๓๓ - ๓๔.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๔), หน้า ๑๒๒ - ๑๒๗.

^๓ Titima Phitakspraiwan, The Acceptance of Western Culture in Thailand, Reprinted from East Asian Cultural Studies, Vol. VI, Nos. 1 - 4 (March, 1967): 199.

ต่อมาเมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงสืบทอดพระราชภารกิจของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ในการปรับปรุงประเทศตามแนวความคิดแบบตะวันตกให้ขยายกว้างขวางมากยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่ในด้านต่าง ๆ กล่าวเฉพาะในด้านการศึกษาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบใหม่ตั้งแต่ครั้งนั้น โดยพระภิกษุได้รับการอาราธนาให้เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินงาน เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องระดมความช่วยเหลือจากคนทุกฝ่ายในชาติเพื่อใช้ในการพัฒนาประเทศ และเพราะต้องการเน้นในด้านศีลธรรมจรรยา อีกทั้งเป็นการสอดคล้องกับประเพณีการศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ที่วัดมาแต่ดั้งเดิมด้วย

ในการจัดการศึกษาอย่างใหม่ดังกล่าว ซึ่งแบ่งคร่าว ๆ ออกเป็น ๒ ระดับ คือ การศึกษาขั้นต้นสำหรับมวลชน และการศึกษาขั้นสูงขึ้นไปเพื่อสร้างกำลังคนสำหรับปรับปรุงกิจการบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ อันเป็นภารกิจที่ร่วมมือกันทำระหว่างฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรนั้น พระภิกษุได้รับมอบหมายอย่างเป็นทางการให้จัดการศึกษาขั้นต้นคือชั้นมูลและชั้นประถม เพื่อให้สอดคล้องกับการที่วัดเป็นแหล่งให้การศึกษาเบื้องต้นของกลุ่มคนไทยตามธรรมเนียมดั้งเดิม โดยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศเรื่อง "จะให้หม้ออาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุก ๆ พระอาราม" เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๘ ซึ่งมีใจความตอนหนึ่งว่า

ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระราชอาคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญ ที่ได้รับพระราชทานนิตยภัตตามฐานาศักดิ์ในพระอารามหลวง สำหรับจะได้อุปการพระภิกษุสามเณรศิษย์วัด เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่มกษุตร ผู้ที่จะเล่าเรียน

พระราชวรมณี, "บทนำ" ใน มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย,

แอดอาจารย์ผู้ที่จะสั่งสอนให้ถาวรวิวัฒนาการขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือไทย เป็นประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไป เป็นการเกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา ...^๑

ในทางพระศาสนา การที่วัดเป็นผู้จัดการศึกษาเองก็ยิ่งทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายและประชาชนเข้ามาใกล้ชิดกับวัดมากขึ้น ปรากฏเป็นหลักฐานว่า โรงเรียนสำหรับราษฎรแห่งแรกที่ตั้งขึ้นในประเทศไทยก็ตั้งขึ้นในวัด คือ โรงเรียนวัดมหรณพาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ และโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในเวลาต่อ ๆ มา ก็ล้วนตั้งอยู่ในวัดแทบทั้งสิ้น เหตุผลสำคัญที่สนับสนุนในเรื่องนี้ก็คือ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์^๒ ซึ่งโปรดให้ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) ได้กำหนดหน้าที่ของพระภิกษุตั้งแต่ชั้นเจ้าอาวาสขึ้นมาจนถึงระดับสูงสุด

^๑ คุรายนละเอียดใน เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑), หน้า ๘ - ๑๑. (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ ๑๐๐ ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวบรวมจัดพิมพ์

^๒ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ เป็นพระราชบัญญัติจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ฉบับแรกของเมืองไทย ซึ่งได้จัดให้เป็นระเบียบเหมือนกันหมดทั่วทั้งประเทศ ตามรูปแบบการปกครองทางราชอาณาจักร คือ จัดเป็นมณฑล จังหวัด แขวง หมวด และอาวาส โดยมีมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ทั้งสี่ และพระราชาคณะเจ้าคณะรองทั้งสี่ รวมกันเป็นพระมหาเถระที่ปรึกษาในการพระศาสนาและการปกครองบำรุงสังฆมณฑลทั่วไป

ก่อนหน้าการใช้พระราชบัญญัตินี้ การปกครองคณะสงฆ์มีกรมธรรมการ เป็นผู้ดำเนินการปกครอง โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงดูแลควบคุมอยู่ เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ขึ้น อำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ก็กลับมามีอยู่ที่คณะสงฆ์เอง พระราชบัญญัติฉบับนี้เลิกใช้เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๔๕

ไว้อย่างชัดเจนว่า ต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาด้วย

ความคุ้นไปกับการจัดการศึกษาแบบใหม่ของบ้านเมือง การศาสนศึกษาของพระภิกษุก็ได้รับการปรับปรุงด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เป็นหลักฐานมั่นคงและตามทันกับงานให้การศึกษาอบรมแก่เด็ก ๆ ที่ได้เล่าเรียนอย่างสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงปรับปรุงดังกล่าวนี้ เกิดจากความร่วมมือประสานงานกันระหว่างฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักรเป็นอย่างดี ซึ่งได้แก่ การทรงสถาปนาสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ชั้น ๒ แห่ง ณ วัดบวรนิเวศวิหารและวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เพื่อเป็นที่จัดการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง^๒ สำหรับพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกายและมหานิกายตามลำดับ สถาบันทั้ง ๒ แห่งนี้คือ "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ซึ่งทรงสถาปนาเพื่อเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถ (พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ และ "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" ซึ่งทรงสถาปนาเป็นอนุสรณ์แด่พระองค์เอง (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘^๓

^๑ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๖), หน้า ๕๕.

^๒ วิชาชั้นสูงนี้ เมื่อเทียบกับความหมายของการจัดการศึกษาทั่วไปในสมัยนั้นแล้ว น่าจะตรงกับการศึกษาในระดับ "อุดมศึกษา" ซึ่งหมายถึงผู้ที่เล่าเรียนสำเร็จแล้วจะได้รับประกาศนียบัตรประโยค ๓ มีความรู้ความสามารถในวิชาต่าง ๆ รวมทั้งภาษาต่างประเทศบางภาษาคด้วย และพร้อมที่จะไปทำงานรับราชการหรือเรียนต่อยังต่างประเทศ

รายละเอียดเรื่องนี้ดูได้จาก กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๗๑ (พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวงฯ วันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๗)

^๓ ชาย โพธิ์สีดา, มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย, หน้า ๓๐.

เนื่องจากมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นที่ประทับบัญชางานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นผู้นำคณะสงฆ์ในสมัยนั้น มหามกุฏฯ จึงได้กลายเป็นแหล่งที่ริเริ่มงานปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของชาติ มีการนำวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอนและสอบในมหามกุฏฯ เป็นการแรกเริ่ม โดยจัดให้นักเรียนเรียนทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี สันสกฤต ภาษาอังกฤษ รวมทั้งวิชาคณิตศาสตร์เบื้องต้น และวิชาการอย่างใหม่อื่น ๆ และใช้วิธีการสอบแบบเขียน มีการคิดคะแนนในการสอบเป็นเครื่องตัดสิน ปรากฏว่าวิธีการสอนแบบใหม่นี้ได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดี และเป็นที่ยอมรับแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัย ทรงสนับสนุนและสรรเสริญไว้เป็นอันมาก ดังคราวเมื่อเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน วัดบวรนิเวศวิหาร ในวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้เสด็จทอดพระเนตรกิจการของมหามกุฏฯ และทรงมีพระราชดำรัสชมเชยไว้ว่า

... ได้ทอดพระเนตรเห็นการทดลองแล้ว มีความพอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก ทรงขอลูกแกโทษที่ใดทรงนึกคุณมีอยู่ในพระราชหฤทัย แต่มีใช้จะทรงคุณมีพระพุทธานุภาพพระธรรมที่พระพุทธานุภาพทรงแสดง และพระสงฆ์ปฏิบัติถึงความบริสุทธิ์แล้ว การที่ครูดีนี้เฉพาะพระสงฆ์ธรรมคา ญเรียนคัมภีระวิปัสสนาธุระ เลาสวดมนต์ ล้วนแต่หาสุขเฉพาะตัว พวกเรียนคัมภีระ ุเรียนก็หวังจะรู้เฉพาะตัว ุรู้แล้วไม่คิดจะส่งสอนให้ เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยเต็มอกสุดสาหัส นับว่าหาสุขเฉพาะตัวอยู่แล้ว พวกเรียนวิปัสสนาธุระ ยิ่งมากกว่านั้น พวกเรา

๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย, "คำปรารภของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุภูธายี)," ในประมวลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การศึกษา (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า [๔] (พิมพ์เนื่องในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี วันสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม ๒๕๑๔)

สวคมนตรีมากเป็นที่สด ไต่ทรงคุณหมื่นอยู่ในพระราชหฤทัยดังนี้ บัดนี้ไต่ทอด
พระเนตรเห็นการที่ได้จัดขึ้นทั่วถึง ทรงเห็นว่า พระเถรานุเถรทั้งหลายผู้เป็น
กรรมการ พนจากขอที่ไต่ทรงคุณหมื่นนั้นแล้ว ทรงขออุกโกโหม การที่ได้จัดขึ้นนี้
มีคุณแก่พระพุทธศาสนา เป็นพระเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวและมีประโยชน์แก่ประชุมนั้น ตั้งแต่พระองค์เองลงไป ขอพระเถรานุ
เถรทั้งหลาย จงมีอายุอยู่ช่วยกันจัดการสืบต่อไป

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า กิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยได้แสดงให้เห็นถึง
บทบาทของสถาบันสงฆ์ในการสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคมและการศึกษาของ
บ้านเมือง เป็นการช่วยฐานะทางสังคมของพระภิกษุให้ดีขึ้นจากคำกล่าวหาที่ว่า
พระภิกษุเอาเปรียบสังคม ไม่เอาธุระในกิจที่พึงกระทำได้ กิจการอีกอย่างหนึ่งที่
สถาบันสงฆ์ซึ่งนำโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระ
เถรผู้ใหญ่ได้รับสนองพระบรมราชโองการต่อมาคือการขยายการศึกษาออกไปยัง
หัวเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร โดยให้วัดซึ่งเป็นแหล่งการศึกษาของกุลบุตรมา
แต่โบราณ ได้เป็นที่ตั้งโรงเรียนสอนเด็กตามแบบและหลักสูตรที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ให้เป็น
แบบเดียวกัน อันเป็นการตั้งต้นการศึกษาในแบบปัจจุบัน ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาราธนาพระภิกษุทั้งปวงให้รับภาระในการจัดการ
ศึกษาสั่งสอนอบรมกุลบุตรให้ตั้งอยู่ในธรรมเนียมปฏิบัติและมีวิชาความรู้ ดังความใน
"ประกาศจัดการเล่าเรียนหัวเมือง" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ ว่า

... เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภถึงการที่จะทรงทะนุ
บำรุงประชาชนทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ และให้เชื่อเพื่อในการที่จะศึกษา
วิชาอันเป็นประโยชน์ เพื่อจะให้ถึงความเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ จึงทรงพระราช

ธรรมเนียม, เล่ม ๓ หน้า ๓๑๑, อ้างถึงใน มหามกุฏราชวิทยาลัย,
ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๖๕ - ๖๖. (พิมพ์เนื่องในงานฉลองครบ ๔๕ ปี
มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ๑ - ๑๕ ตุลาคม ๒๕๒๑)

คำริทเห็น ไม่มีทางอย่างอื่นจะประเสริฐยิ่งกว่าจะเกื้อกูลพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย โดยพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ให้มีกำลังสั่งสอนธรรมปฏิบัติและวิชาความรู้ แก่พุทธศาสนิกชนบริบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญ แพรหลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการฝึกสอนในหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกัน เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการตั้งพิมพ์หนังสือ เรียนแบบหลวง ทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมปฏิบัติ และวิชาความรู้อื่นขึ้นเป็นอัน มาก เพื่อจะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายไว้สำหรับฝึกสอนกุลบุตรให้ หัวไป แลทรงอาราธนาพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จ พระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ ไททรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์สั่งสอน กุลบุตร ให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติ และมีวิชาความรู้ โปรดให้บังคับการพระอาราม ในหัวเมือง ซึ่งเป็นส่วนการพระศาสนาแลการศึกษาได้ทั่วในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ทั้งในมณฑลหัวเมืองตลอดจนพระราชอาณาจักร ...”

ในการรับสนองพระราชประสงค์ดังกล่าว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม พระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนำเอาวิธีการและแบบอย่างการเรียนการสอนที่ใช้ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดีแล้วนั้น มาเลือกใช้และปรับปรุง ให้เหมาะสมในการจัดการศึกษาในหัวเมือง สนองพระราชประสงค์ในการพัฒนา ประเทศชาติด้านการศึกษาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี นอกจากนี้ ยังได้ทรงพระดำริ จักหาและสร้างหลักสูตรสำหรับการเล่าเรียนของกุลบุตรในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ทรงแนะนำชักชวนกุลบุตรให้นิยมยินดีในการศึกษา ทั้งยังทรงชักนำประชาชนทั่วไปให้เห็น ประโยชน์ของการศึกษาและช่วยกันสร้างโรงเรียน เพื่อเป็นที่เล่าเรียนของบุตรหลาน ของพวกตน ในส่วนของมหามกุฏราชวิทยาลัยเอง ก็ได้เป็นสถานที่ฝึกอบรมพระภิกษุ ทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมืองเพื่อให้เป็นครู สำหรับส่งออกไปสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ

เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว, หน้า ๒๐๕ - ๒๐๗.

ในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า นับเป็นก้าวแรกของพระภิกษุ ในการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นทางการร่วมกับทางหัวเมือง โดยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชนบทให้เจริญก้าวหน้าเช่นเดียวกันในเมืองหลวง และด้วย ความร่วมมืออย่างแข็งขันจากพระภิกษุดังกล่าว ทำให้การศึกษาแบบสมัยใหม่ได้รับการ วางรากฐานเป็นอย่างดี จนสามารถพัฒนาเป็นการศึกษาในระบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน นี้

บทบาทอันสำคัญยิ่งที่พระภิกษุมีต่อสังคมไทยซึ่งที่โลกกล่าวมาทั้งหมด น่าจะได้ เจริญวัฒนาการสืบต่อมา เพื่อจรโลงพระพุทธศาสนาและเกื้อกูลในกิจการอันเป็น ประโยชน์สุขต่อสังคม ภายใต้กรอบของศีลธรรมจรรยาและขนบธรรมเนียมประเพณี อันดีงามของชาติ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่บทบาทดังกล่าว ต้องสิ้นความสำคัญลงในเวลา ที่ต่อมาอีกไม่นาน อันเป็นผลเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม และจาก บัณฑิตอื่น ๆ อีกหลายประการ ซึ่งทำให้พระภิกษุต้องทำการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง บทบาทของตนให้เข้ากับรูปแบบและสภาพการณ์ใหม่ของสังคม เพื่อรักษาคุณค่าและความ หมายของพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ถาวรในสังคม ดังจะได้อธิบายถึงในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดัตย, ประมวลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การศึกษา, หน้า [๕ - ๖].